

DE ESOTERISCHE ACHTERGRONDEN VAN DE FAUST

Discussie-avond 15 Mei 1957.

Goeden avond, vrienden.

Bij het vernemen van de titel zullen ongetwijfeld velen Uwer hebben gedacht aan het bekende drama van Goethe, de Faust. Maar het verhaal van Faust is ouder en meer omvattender, dan Goethe in zijn drama heeft weergegeven. Ik hoop dus, dat U mij zult toestaan allereerst de geschiedenis van de Faust, de volkssage en haar oorsprong duidelijk te maken.

De mens heeft zich altijd aangetrokken gevoeld door de magie, door het vreemde gebeuren, waarbij geesten in een mensenleven ingrijpen, demonen tijdelijk hun dienaren worden, zoals zij zich ook aangetrokken voelen tot de voortdurende dreiging van de dood. Ongetwijfeld kunnen wij dan ook heel ver teruggaan, willen wij een proto-type vinden voor Dr. Faustus. Ik wil echter beginnen in bekende tijden en daarom wijzen op het verhaal van een magiër, Pse Horeb, die in Egypte wél de voorloper van Faust genoemd kan worden. Hierin komen enkele opvallende beelden voor, die wij later - zij het met varianten - zullen terugvinden.

Wanneer Pse Horeb zich op de rivier bevindt en priester zijnde peinst over de waarden van de Goddelijken en van het eeuwige Gerechtshof, dan duikt uit de rivier een alligator op, trekt verschillende malen zijn baan rond de boot om dan later plotseling te verschijnen in de vorm van een demon. Het element meermalen een cirkel trekken met zijn magische achtergrond zullen wij steeds weer tegenkomen. Dat treedt zowel op in de volksagen van Faustus, die reeds in de jaren 1100 tot 1200 b.v. in Duitsland werden verteld en zoals ze rond 1500 tot 1600 in de eerste poppenspelen werden vertoond alswel in de meer literaire werken zoals dat van Goethe.

Het getal 3 in het begin van het drama schijnt algemeen te zijn. Steeds driemaal trekt de demon zijn keten rond zijn slachtoffers. Hiermede wordt aangegeven de drie gebieden van het menselijk leven, die de demon moet binden, wil hij in staat zijn bij de mens werkzaam op te treden. In de eerste plaats: het lager gebied, de materie. In de tweede plaats: het astraal en mentaal gebied, de ontvluchttingsmogelijkheid van een ieder, die verder is doorgedrongen in de geestelijke metafysica. In de derde plaats: het gebied van de geest, opdat de geest niet zal kunnen ontsnappen naar andere werelden, wanneer de demon om zijn loon komt. Het is opvallend dat het getal 3 daarnaast in de esoterie een even grote rol speelt. Het blijft voortdurend het kenteken van de wereld en van het Al. Een demon, die gebruik kan maken van de getallen, die het Al beheersen, moet dus een kenbaar en wetend deel daarvan zijn.

Verder valt ons in het verhaal van Pse Horeb op, dat hij - gediend door de demon - niet ten ondergaat door de demon maar door zichzelf. Ook dit zien wij steeds terugkeren vooral in de vroegere overleveringen. Een mens kan niet ten onder worden gebracht door de demon, zo schijnt het volk hier steeds vast te stellen. Het kan alleen de ondergang van de mens aanvaarden als iets, dat door zijn eigen daden, zijn eigen begeren, zijn eigen onvrede ook tot stand wordt gebracht.

Dan - ook in het geval van Pse Horeb - treedt een vrouwenfiguur op, Amnepta, die de verleidsterrol speelt. Zij is niet de onschuld, die door de demon wordt misbruikt, zoals in de Gretchen-gestalte wordt uitgebeeld;

zij is eerder de vrouw, die samen met de demon de man tot ondergang voert. Maar alle elementen, die wij later zullen terugvinden bij Faustus, zijn hier reeds aanwezig.

Ik mag er verder op wijzen, dat soortgelijke toververhalen en toveroverleveringen ook te vinden zijn in Syrië, te vinden zijn in Italië, in Griekenland natuurlijk ook en daarnaast evenzeer in Engeland. Er is dus zeer zeker sprake van een algemeen verbreid zijn van het verhaal - althans van de grondgedachte.

Wij willen nu nagaan, hoe de figuur Dr. Faustus ons wordt voorgesteld. In de volkssage treedt hij soms op als wonderdokter; een soort van onmachtige Paracelsus, die ommetwille van de genezing van zijn patiënten, de invloed, die hij wenst te bereiken, zijn ziel verkoopt aan de duivel. In latere gevallen is hij een leraar, waarschijnlijk reeds een Grootmeester in de magie; in vele gevallen ook tevens docent aan een universiteit. Altijd wordt er de nadruk op gelegd, dat Faust een man is, die de moeite waard is. Hoe dichterbij Uw eigen tijd komen, hoe sterker die nadruk wordt gelegd.

Ook hier zit weer een begrijpelijke achtergrond. Wanneer een demon een aanbod doet, zoals jonker Satan doet aan Faust, dan moet daarvoor een reden bestaan. En de mens kan niet aannemen, dat een duivel voor iets, dat toch wel zijn eigendom wordt, iets zal bieden. Hij moet dus alleen een werkelijk waardevolle figuur benaderen. Dit is zoveel te opvallender, waar dit in tegenstelling is met vele andere duivelssagen, waarbij over het algemeen tuchteloze mensen, verlopen ridders e.d. een aanbod van de duivel krijgen en aanvaarden. In dit opzicht staat de overlevering van Faust zeker apart. Faust is en blijft - zelfs in zijn verbond met de duivel - niet alleen een mens, maar een denkend, een waardevol mens. Eerst wanneer wijzelf in staat zijn door te dringen in de gebieden van de grote geheimen, wanneer wij de occulte wetenschappen bestuderen, iets begrijpen van wat de sterren zeggen, iets weten van de wetten, die de wereld regeren, kunnen wij voor een demon, die wenst te vernietigen, waardevol zijn. Want het zijn juist de mensen, die een dergelijke inwijding hebben ondergaan, die ver zijn doorgedrongen in het gebied van de cosmische wetenschappen; die de pijlers zijn van de geestelijke opbouw. En de demon verafschuwt hen.

Dat de demon in zijn poging tot afbreken zijns ondanks steeds het slachtoffer wordt van de omstandigheden, wordt misschien door Goethe wel het aardigst gezegd, waar hij Mefistofeles omschrijft als "der Geist der stets verneint und doch das Gute schafft." De eeuwige ontkenner, de neen-zegger, die het goede tot stand brengt. Wij zien dan ook in de vroegere Faust-overleveringen, dat b.v. door Faust mensen worden genezen en gelukkig gemaakt, waarbij de demon hem de krachten geeft of zelfs optreedt als zijn dienaar en het eigenlijke werk volbrengt. Dit is begrijpelijk. De demon, die verblind is door zijn begeerten een bepaald iets te vernietigen, zal in zijn poging tot vernietigen onwillekeurig andere dingen opbouwen.

Hier hebben we dan een paar grondslagen. Nu gaan we ons afvragen, wat kentekenend is voor de magische rituelen, het magisch gebeuren in de Faust-overlevering, ook in het werk van Goethe.

In de eerste plaats: Van Faustus wordt steeds gezegd, dat hij leest in de sterren en in tenminste 8 verschillende versies van de overlevering, dat hij omgaat met de geesten van doden. Wij vinden dit in het eerste bedrijf van Goethe's meesterwerk weergegeven in het oproepen van verschillende geesten, waaronder ook Virgilius. Steeds weer vraagt de mens aan de geest naar het ongekende en de oplossing van het raadsel van het leven. Hij vraagt naar een levensdoel. Maar omdat het antwoord aan een mens niet is te geven, voor een mens niet te vatten, blijft hij onbevredigd. Maar hij moet dan toch wel zijn hele wezen inzetten om zijn doel te bereiken.

Faustus leeft jarenlang in een toren - volgens een van de sagen - zonder ooit een mens te zien. Dit doet ons denken aan de magische afzondering, die ook sommige monniken in Thibet op het ogenblik nog in praktijk brengen. Bij deze afzondering wordt de gehele wereld van de mens afgesloten om daardoor geestelijke waarden scherper te laten doordringen en actief te kunnen worden op een ander terrein. Dat Dr. Faustus magisch geschoold is, wordt door de poppenspel-vertoners slechts met wat abacadabra aangetoond. Goethe, zelf ingewijd in verschillende geheimpleren, gaat verder. Dit blijkt o.a. uit het aansteken van de lampen. Licht van bepaalde kwaliteit en bepaalde reukwerken zijn voor de mens noodzakelijk, wil hij komen tot een intens magisch contact met de geest, geheel in overeenstemming met de rituele magie. Hij maakt gebruik van het Pentagram, het zegel, om zo zijn deur te versluiten op het ogenblik, dat de demon zich manifesteert. Maar de demon laat zich niet vangen door het op zichzelf dode machtssymbool.

Dit is een typisch verschijnsel voor de magie. Slechts de magiër zelf kan bepaalde krachten binden of ontbinden. Op het ogenblik, dat hij daarbij alleen vertrouwt op tekens en zijn eigen waakzaamheid laat verslapen, krijgen we een scène, als Goethe uitbeeldt in zijn zing-zang van de nachtgeesten, de kleine geesten, die Faust in slaap drijven en heel rustig door de muizen het Pentagram doen beschadigen, omdat een beschadigd magisch teken geen werkelijke betekenis meer heeft en dus geen band meer kan zijn. Magisch gezien volkomen juist. Want een symbool staat voor een volledig begrip; ontbreekt ook slechts één jota aan dat begrip, dan is het niet volledig genoeg om de mens macht te geven over de geest. Een zeer interessant punt. Daarbij mag ik misschien - teruggrijpend naar Goethe's werk - nog op een ander eigenaardig verschijnsel wijzen.

Op de Paaswandeling, wanneer Faustus met zijn vriend zich voor de stadsmuren bevindt, komt een poedel. En dan spreekt Faust van een "feuerigen Schweif", van een vurig teken a.h.w. Toch zien de anderen niets dan de hond. Volgens Goethe moet Faust dus ook een helderziende geweest zijn. Deze helderziendheid plus zijn magisch weten hadden hem onmiddellijk tot een verdediging moeten voeren. Hij doet dit niet. Hij laat zich door zijn vriend overtuigen, dat het alleen maar een hond is; zoals menige mens zich laat overtuigen door de mensheid, dat er bepaalde verschijnselen niet bestaan. Treurig, maar een waar feit. Een feit, dat in de magie zijn krachten toont door mensen tot slachtoffer te maken van magische handelingen, waarin zij niet geloven. De magische handeling beïnvloedt niet alleen het denken en de rede, maar kan wel degelijk op zuiver stoffelijk gebied worden uitgedrukt. De demon treedt op als magisch dubbel van Faust, o.a. wanneer de leerling komt, de student. De student, die aan de bekende en geachte geleerde Faustus zou willen vragen, wat hij moet kiezen. En hij krijgt - zoals zo menigmaal een mens, die vertrouwt op anderen en niet op zichzelf - een dubbelzinnig woordenspel. Een woordenspel, mijne vrienden, dat zeer gebruikelijk is, niet alleen in magische kringen. De geest zelve kan geen goede raad geven, tenzij zijzelve goed is. Want door een goede raad te geven, zou ze voor zichzelf immers kwaad baren, zo zij uit het duister stamt. Mefistofeles kan dit evenmin. Wel kan hij echter een schijnbaar goede raad geven. Een criterium, dat wij terugvinden bij heel veel orakels van twijfelachtige origine. Hun raad is dubbelzinnig; en wat meer is - zij draagt over het algemeen een zeker element van ontbinding in zich. Van ontbinding, waarvoor niets anders in de plaats wordt gesteld. Zo ook hier.

Waar wij op het ogenblik nog spreken over de magie, mag ik misschien ook nog herinneren aan de heksenkeuken. De heksenkeuken, waarin de jonker met de paardevoet Faust binnenvoert om zijn jeugd terug te winnen. Wij vinden daar alle gebruikelijke attributen, maar bovendien spreken apen. De dierlijke mens is altijd de dienaar van de magiër, die het slechte nastreeft. Want de zwarte magie werkt op de dierlijke aard van de mensheid en kan niet zijn geestelijke waarden beïnvloeden. Een typisch verschijnsel.

We vinden dan natuurlijk nog vele andere magische verschijnselen. Denkt U maar aan de spiegel, waarin het beeld van de geliefde verschijnt; het beeld van het kristal-kijken in ietwat gewijzigde vorm. Wij vinden daarnaast de fantasmagorie, door Goethe uitgedrukt in het eerste deel o.a. in Auerbachs kelder; daarnaast zeer sterk uitgedrukt aan het hof van de koning, waar Helena van Troje wordt gewekt ten behoeve van het hof. Al deze beelden moeten gezamenlijk voor ons een patroon vormen, dat juist Goethe zo scherp kon schetsen, waar hij naast de aangevoelde waarheid, die ongetwijfeld ook de volksverteller in vroegere tijden reeds had, een weten omtrent de mogelijkheden dier waarheid in zich droeg. Magisch gezien zouden wij dus de betekenis van Dr. Faustus als volgt kunnen samenvoegen:

Naarmate de mens hoger stijgt naar het licht, heeft hij vermogens tot groter kwaad. Wie in het licht zichzelf zoekt, vindt naast zich de duisternis. Het spel tussen het innerlijk licht en het duister, dat men zoekt, baart voor een ieder te allen tijde ellende. Schijnbaar doet men goed, let wel - om Auerbachs kelder nog even aan te halen - wanneer er wijn wordt gedronken en Faust is aanwezig, dan is de wijn goed. Maar nauwelijks gaat Faustus heen en met een enkel gebaar van zijn demonische dienaar verandert alles in vuur. De magiër zelf creëert rond zich de omgeving, die hij wenst. De gevolgen daarvan zijn voor diegenen, die deel uitmaken van die omgeving. De demonische dienaar zelve is niet in staat de mens te beheersen, tenzij hij hem bevrediging biedt.

Ik wil hier herinneren aan de woud-scène, wanneer Faustus zich heeft teruggetrokken in Goethe's drama en een ogenblik als kluizenaar tracht de werkelijkheid te beschouwen. Zolang hij mediteert is hij niet te benaderen. Magisch gezien: De reine gedachte is de beveiliging tegen de demon, zelfs indien men er een band mee heeft. Eerst op het ogenblik, dat de demon in staat is Faustus te verleiden door zijn begeren naar de wereld te wekken, treedt opnieuw Mefistofeles handelend op. Een paar punten, waar wij wel degelijk de nadruk op mogen vestigen.

Dan - voordat wij overstappen naar meer esoterische achtergronden - zou ik gaarne nog met U de twee Walpurgisnachten, die Goethe beschrijft, wat nader willen bezien. In de eerste plaats: De Bloksberg-scène; een Bloksberg-scène - let wel - die ondanks de fraaie taal en de wonderzuiwere beelden van de heksensabbath reeds behoorde tot verschillende veel oudere versies van het volksverhaal. Alles snelt toe langs velden en wegen; de groten hoog, de kleinen dicht bij de grond. Dwaallichtjes zijn het kenteken van de weg, de dwaallichten reizen mee met de tovenaars en de heksen. Een dwaallicht nu staat voor een natuurgeest in het jargon, dat men vroeger gebruikte. Zo zouden wij dus kunnen zeggen, dat - in de ban van het demonische gevangen - natuurkrachten, menselijke krachten, en geestelijke krachten uit het duister samenkomen.

Wanneer Faustus zich beweegt langs de grotten, ontdekt hij vele schone en bandeloze vrouwen, bandeloze mannen, heksen, die allerhand te koop aanbieden, kortom een infernale scène. In dit inferno blijft de bekoring steeds bestaan, maar wanneer hij b.v. één van deze vrouwen beroert en even met haar wil spreken, dan springen er kikkertjes of rode spinnen uit de mond; een ander schijnt plotseling van gestalte te veranderen en lijkt in het schemerend licht nu een oude vrouw, dan jong en schoon. Dergelijke beelden heeft Goethe opgebouwd tot een machtig en schoon lied van het demonische; maar de betekenis, die hij erachter verborgt, is duidelijk. Het uiterlijk van het kwaad zal - en dit is juist de magie - voortdurend een volmaaktheid kunnen voorgoochelen, maar deze nooit kunnen bereiken.

Over het bekende verschijnsel van de boksaanbidding e.d. wil ik heenstappen. Bij de klassieke Walpurgisnacht vinden wij reeds op de weg daarheen enkele eigenaardige verschijnselen, waarvan de voornaamste m.i. is homunculus, de kunstmatige mens; het product van de magiër, die leven

schept. Deze homunculus is besloten in zijn eigen fles. Hij is het beeld van de mens, die magisch gevangen blijft in een enkel denkbeeld. Hij is niet natuurlijk. Hij kan niet natuurlijk zijn, want zijn ontwikkeling wordt gestuit aan alle kanten. Hij kan alleen nog maar zichzelf blijven met wat soms hoofse, soms wat bittere spot en wijsheid. De eenzijdigheid ketent de mens. Maar de eenzijdigheid maakt het ontstaan van kunstmatige wezens ook mogelijk.

Zo toont homunculus ons twee dingen aan. In de eerste plaats: elke poging tot scheppen van leven door de mens moet eenzijdig zijn en elke eenzijdigheid draagt zijn eigen begrenzing in zich. In de tweede plaats: de begrensde gedachte bouwt een schijngestalte, waaraan men niet kan ontkomen.

Wanneer de tocht verder gaat, dan blijkt, dat de klassieke Walpurgisnacht schoner, melodieuzer, harmonieuzer is dan de teutoonse Führer van een Bleksberg. Maar ook hier in het statig wandelen, in het lieflijk ommegaan onder het fluitspel van Pan, klinken steeds weer die kleine disharmonieën, die kleine wan-accorden op. Wederom een teken, dat het demonische zich in het kleine, niet in het grote verraadt.

Teruggekeerd van deze Walpurgisnacht laat Goethe zijn Faust nog een tijd lang dolen. Dat is begrijpelijk. Wie het volmaakte nastreeft, kan niet bevredigd worden in het onvolmaakte. Maar wie zijn eigen begeren te laag richt, zal zijn ondergang daarin vinden.

Wanneer wij deze punten hebben vastgesteld, kunnen we trachten om enkele meer esoterische achtergronden te bezien. Zoals U merkt neem ik niet de moeite het Faust-verhaal met U op de voet te volgen. Ik neem n.l. aan, dat U hier niet bent gekomen zonder althans enige kennis omtrent Goethe's werk, mogelijkerwijs ook omtrent de oude overleveringen en verhalen.

Esoterisch gezien kan het Faust-verhaal het verhaal zijn van een inwijding, die mislukt. De mens, die zoekt naar geestelijke hoogten, doch faalt door een begeren, dat bovenmenselijk is en toch in het menselijke vervulling zoekt, wordt gedwongen te grijpen naar middelen, die niet natuurlijk zijn. Het bezweren van de doden en het spreken met hen is een poging om het eigen ik terug te winnen. De twistgesprekken, die Dr. Faustus houdt in praktisch elk spel en elk verhaal, wanneer eenmaal het drama zich ontplooit, zijn in feite geen debatten met anderen, maar een uiting van innerlijke onvrede, innerlijke onvolledigheid. Faustus is de mens, die zichzelf niet aanvaarden kan, daardoor zijn wereld misacht en verwerpt, terwijl hij haar gelijktijdig begeert. Wie dit doet, gaat ten onder. Voor hem is de demon altijd nabij. Niet in de luciferiaanse gestalte van een kwade lichtende genius; ook niet in de hoofse gestalte van een ridderlijke demon, die plotseling uit een rookwolk materialiseert. Dit zijn beelden, die gebruikt worden voor het verhaal.

De achtergrond echter is, dat Mefistofeles niets anders is dan een projectie van Faust, van het begeren van Faust. De mens, die in zijn onvrede gelijktijdig begeert en begeren verwerpt, is zijn eigen verleider. In zijn innerlijke strijd zal hij op de duur er toe komen - juist door zijn koppig vasthouden aan de hogere waarden zonder meer - vatbaar te worden voor een absolute ommekeer. Let wel, wanneer de oude geleerde met Mefistofeles meegaat, is dat niet om eens een ogenblik er uit te breken en dan weer de oude levensweg te vervolgen. Het is een plotseling wegwerpen van de gehele vergeestelijkte wereld, waarin hij heeft geleefd, de gehele wereld van weten en wetenschap voor een wereld van vreugde. De tekorten hebben Faust overmeesterd.

De les is duidelijk. Het is goed om te streven, maar wie zozeer streeft, dat hij zichzelf tekort doet, waar hij zijn eigen leven meer dan noodzakelijk verarmt, schept voor zichzelf een kracht, die steeds toeneemt en op de duur al het goede verdrijven zal in een noodzaak tot zelfrealisatie.

Het gehele probleem van Faustus zien wij weerspiegeld o.a. in de Gretchen-figuur. Gretchen is onschuldig, zij is rein, zij is schoon. Want zelfs in zijn zelfnegatie, zijn ontkenning van het hogere ik, begeert Faustus toch nog steeds het hogere. En waar hij alléén niet bereiken kan, voelt hij onbewust in Gretchens onschuld de mogelijkheid zichzelf aan te vullen en te verheffen boven de behoeften tot dierlijkheid, die nog in hem leven. Maar het spiegelbeeld blijft een spiegelbeeld. Het is een droom. Een droom, die waar is en waar kan worden, wanneer Faustus zichzelf ontkent. Maar daaraan denkt hij niet. Hij neemt de satanische hulp van zijn vreemde dienaar te baat om Gretchen te verleiden. En deze maakt gebruik van de nijld der vrouwen, van de behoefte tot gewin en sier, de behoefte ook naar een zekere vleierij en bewondering.

Deze vrouwen staan hier niet voor vrouwen in zuiver fysieke zin. Er wordt hier eerder geduid op bepaalde psychische eigenschappen. Het in zich gekeerde zelfzoeken van Faustus is eigenlijk nog steeds een poging om het ik met de wereld in harmonie te brengen. Onder het vrouwelijke moeten wij hier verstaan: het zelfzoeken, waarbij men tracht de wereld voor zich te winnen en daarbij nog te selecteren zonder daarbij de wereld iets terug te geven. In de reine Gretchen-figuur komt dit aanvaardt van de wereld tot een totaal aanvaardt zonder enige preferentie of selectie. In haar onschuld is zij één met de wereld en zo zou Faustus, wanneer hij haar eerlijk zou kunnen winnen, in haar de aanvulling kunnen vinden van zijn eigen wezen en tevens de bevrijding van het demonisch verbond, dat hem tot zover heeft gedreven. Zeker, het zal een verlies van zijn kunstmatige jeugd betekenen, maar daarvoor een bevrijding van zijn geest. De mens echter is meestal niet geneigd om dergelijke dingen zelf te doen, wanneer hij in staat is op anderen te betrouwen.

Esoterisch gezien is slechts hetgeen wijzelven volbrengen van waarde. Al hetgeen wij door anderen doen volbrengen geldt niet als onze eigen prestatie. Al wat wij van anderen leren zonder het tot ons eigendom te maken door het geheel te beleven, te doordenken, is zonder waarde. Dit blijkt, wanneer de demon op verzoek van Faustus juwelen brengt. Dit blijkt nog sterker, wanneer in het bekende duel - ook in de opera zo bekend geworden - de demon als verrader optreedt. Let wel, het hele motief van dit deel van het drama, overigens zowel bij Goethe als in oudere verhalen, is steeds weer een verraderlijkheid. Wanneer Mefisto in de meest geliefde versie van de laatste tijd uitroept: "Steek toe, ik pa-reer!" dan is hier het bewijs van de magiër, die anderen doot op een on-eerlijke wijze, omdat hij vreest voor zichzelf. Faustus had zich op dit ogenblik zeker van de demon kunnen bevrijden door zelf te duellieren en desnoods te sterven. Maar neen, de bovennatuurlijke bescherming is hem te lief. Hij is verblind en kan dus niet eerlijk handelen t.o.v. zijn medemens. Degeen, die waarlijk inzicht heeft in de waarheden des levens kan niet on-eerlijk zijn en gebruik maken van zijn machten ten nadele van anderen, want hij weet, dat hij hiermede zichzelf de mogelijkheid ontnemt met de wereld in harmonie te zijn.

Het spel gaat verder. De verleiding. Een verleiding, die opzichzelf niet zo dramatisch is, maar die pas dramatisch wordt, omdat Faustus niet in staat is hetgeen hij door overreding heeft gewonnen voor zichzelf te behouden. Hij gewint weliswaar de genegenheid van Gretchen, maar wat hij niet kan gewinnen is de eenheid met haar. Eenheid nu is esoterisch het enig belangrijke. Een stoffelijk contact zegt niets. Een band van genegenheid wederzijds zegt ook niets. Het versmelten van persoonlijkheden, waardoor een weten, een beleven, een bewustzijn wordt gedeeld, twee tot absolute eenheid worden - vooral in geestelijke zin - dat is de sleutel tot hogere werelden, tot de jeugd en het leven, die Faust nastreeft en in zijn schandelijk verbond steeds weer verliest. Men kan zoeken waar men wil, men zal het nooit vinden, zolang men uit zelfzucht handelt. En de zelfzucht wordt langzaam maar zeker tot een praalzucht.

Wanneer wij Faustus terugvinden als magiër, die met zijn truc - dank zij de demonische hulp, die hij geniet - een hof vermaakt en invloed gewint, dan is hij de zichzelf verachtende toneelspeler geworden! Wij kunnen met ons weten, met ons bereiken soms groot doen tegen anderen, we kunnen anderen een eeuwige wereld voorgoochelen, maar wij kunnen nooit onszelf overtuigen. Dat is hier het probleem. Overal waar Faust gaat is hij de niet-tevredene. Hij leeft in een roes, niet in een werkelijkheid. Het is begrijpelijk, dat het juist deze roes is, deze lusteloosheid, die hem zijn gehele avontuurlijke bestaan door heeft bezeten.

In de volkssagen zien wij, hoe Faustus rondtrekt en nu aan het hof van koningen vertoeft, dan weer als landloper langs de wegen gaat. Hier treedt hij op als een weldoende god, daar als een dokter, die doden opwekt, daar weer als een pestilentie, die slechts verlaten steden achterlaat. De zelfzucht van de zelfzoeker - ongeacht zijn geestelijk peil - zal in haar uitwerking op de wereld vaak verschillend tot uiting komen, maar voor het ik blijft er slechts één ding over: ondergang. Want de zwerver Faust kan het zwerfend leven niet aanvaarden en vlucht naar de hoven van koningen. De in weelde levende Faust, de machtige Faust vliedt weg op de wegen, omdat de macht, de praal hem zo ijdel en leeg schijnen. Hij kan nooit zijn ware doel vinden, want hij zoekt zichzelf. De zelfzoeker gaat ten onder.

Werkelijk, hier zou men mogen spreken van la damnation de Faust, de verdoemenis, de veroordeling van Faust. Toch is er niemand, die hem veroordeelt, alleen hijzelf. Het is zijn zelfzucht, die naar de ondergang leidt. Het is de intensiteit van zijn zelfzoeken, dat hem hele werelden doet vernietigen en zichzelf doet vergeten, tot hij ten slotte toch door de waan bevangen in de waan ondergaat. Wie zoekt in de wereld naar zichzelf, kan zichzelf slechts vinden in een aanvaarden en dienen van de wereld, nooit in een beheersen daarvan. Wie zichzelf zoekt in zichzelf, kan zichzelf vinden zo hij beseft, dat het ik dat in hem leeft één is met alle dingen; en anders gaat het onder.

Dan de trappen van beleving, die Faustus ondergaat. Laten we ze een ogenblik nagaan. Ten eerste het ontwaken. De inwijding. Het begint met een gesprek met leraren en leermeesters, zoals een ieder, die door de eeuwen heen inwijding heeft gezocht, altijd wordt vergezeld door enkelen, die hem met een paar laatste woorden raad geven, tot hem spreken en zeggen, dat het zo moet zijn. Die hem ook zeggen, dat niet alle raadselen op dit ogenblik op te lossen zijn.

Dan de tegenstelling. Degeen, die ingewijd wordt, aanvaardt de dood; de dood, die in het heksenhol rondwaart, maar die Faustus door demonische hulp omdooit in een verjonging. Degeen, die in de inwijding leven zoekt i.p.v. dood, kan geen ware inwijding ondergaan. Toch blijven er nog wegen over, want de levende krachten - hier door zelfzucht en niet door zelfverloochening gewonnen - zouden Faust tenminste nog in staat stellen zijn volgende proeven af te leggen. Maar weer faalt hij. Hij wordt verlokkt door het begeren naar de mens en hij is niet in staat die éne mens te verwerpen om daardoor de mensheid te dienen. Hij wordt aangetrokken door de weelde en de roes en begrijpt niet, dat de roes slechts een vlucht van de werkelijkheid is. Een werkelijkheid, die slechts dan teniet kan gaan, wanneer op een gegeven ogenblik de mens - de roes vernietigend - de schijn wegneemt.

Een tegenspraak? Neen. De werkelijkheid wordt de roes voor een ieder, die er zich in onderdompelt. Die zich dus van de werkelijkheid vervreemdt en een eigen werkelijkheid schept. Een eigen werkelijkheid echter, waaruit je slechts kunt ontwaken tot een ander bestaan, wat dan niet reëel schijnt. Zoals Faust met een zucht van opluchting eenvoudigweg uit de kroeg schrijdt, haar de rug toekeert, maar niet in staat is hetgeen in de roes is gebeurd van zich af te werpen. Een demonisch spel, dat zijn eigen inzichten beheerste.

Degeen, die een inwijdingsproef ondergaat, zal in de eerste plaats zelfbeheersing moeten tonen. Die zelfbeheersing geeft hem mogelijkheden tot willekeur en mogelijkheden tot angst. Faustus overwint de angst, maar niet de willekeur. De willekeur beheerst hem. En in het onsamenhangende van zijn streven en zoeken, zijn dwalen door de werelden, begaat hij zijn tweede nederlaag. Wie zichzelf beheerst en de dood kan aanvaarden is in staat het licht der wijsheid te vinden. Faust vindt het niet. Hij zoekt naar het schone, naar het onbezoedelde; wat hij achterlaat is vernietiging. Hij zoekt naar wijsheid en stilte; wat er voor hem opbloeit is een eeuwig probleem. Hij heeft tweemaal gefaald, hij is niet meer in staat om een oplossing te vinden.

Hij heeft mogelijkheden te over. Zoals hij op zijn tocht naar de Bloksberg zeker met één woord van waarheid de hele heksenwaan had kunnen vernietigen maar ze liever onderging, zo zoekt hij ook later weer de waan, steeds weer. Hij zoekt naar de begoocheling, omdat hij de werkelijkheid niet durft aanvaarden. De leer van de inwijding zegt, dat degeen, die inwijding zoekt en niet in staat is de werkelijkheid te zien achter de schijnbeelden, niet waardig is om verder te gaan. Achter de schijn ligt de waarheid; de waarheid, die Faust echter niet wil zien.

Zo gaat het dan verder. Dichterlijk, schoon en mooi, vol van exotisch beleven, van wonderlijk gebeuren, maar steeds weer met de nederlaag op de achtergrond. De nederlaag van een mens, die niet in staat is, niet meer de wil bezit de werkelijkheid te vinden. De mens, die - ongeacht wat dichters, scenario-schrijvers, librettisten misschien later er mee hebben gedaan, hierdoor moet ondergaan.

Vergeet niet, wie de eerste trappen der inwijding doorschrijdt legt zichzelf een verantwoording op de schouders. Die wordt voortdurend gevolgd door de spookbeelden van verantwoordelijkheid en angst. In de vlucht daarvoor gaat Faust ten onder, zoals elke mens zou ondergaan. Dat kan niet anders.

Daarmee heb ik een algemeen overzicht gegeven van enkele waarden, die in het Faustverhaal verborgen liggen. Ik hoop, dat U mij zult toestaan mijnerzijds nog enkele beschouwingen hieraan vast te knopen, die slechts middellijk en niet onmiddellijk met de figuur Faustus in verband staan.

In elke mens leeft een honger naar leven, naar eeuwige jeugd. Wanneer wij ouder worden op aarde, zijn wij allemaal geneigd om terug te zoeken naar de levende kracht; te zoeken naar het levenswater, naar het grote geheim, naar de steen der wijzen. We zeggen misschien tegen onszelven, dat het het wetenschappelijk onderzoek is, dat ons daartoe drijft; ons zoeken naar waarheid. Maar in de meeste gevallen hopen wij in werkelijkheid een tovermiddel te vinden, een geneesmiddel, die de gevreesde uitblussing - die donkere grens van onbekende werelden - voor ons zal verdrijven. Vergeet niet, het is een oude man, die het aanbod aanvaardt. De jonge Faustus had het verworpen. Zo is juist voor de mens, die ouder wordt, de verleiding vaak buitengewoon groot om zich in allerhand pseudo-geheimleren te verdiepen. Hij doet dit niet, omdat hij wil leren of streven, maar omdat hij wil leven. Dat beseft hij vaak zelf niet. Er is dus een zekere tragiek aan verbonden.

Een drama als dat van Faustus herhaalt zich in velerlei vormen, altijd weer. Het is de voortdurende vlucht van de mensheid voor haar werkelijke bestemming, angst voor de nevel van andere werelden. Maar het vreemde is, dat degenen, die vluchten voor het duister van een wereld, die zich baadt in licht, die vluchten voor de enkele grens, die zij even moeten overschrijden, zich wel midden in een Bloksberg-scène durven wagen, die zich in een heksensabbath woest laten meesleuren of het kritisch bezien als fijnproevers.

Dit is een heel eigenaardig verschijnsel, vrienden. Een verschijnsel, dat uit de menselijke psychologie te verklaren valt. Een menselijke psycho-

gologie, die wij ook kunnen gebruiken om het dichtwerk en de tendenz van het volksverhaal te verklaren: Vlucht voor de dood. Vlucht voor het onbekende, voor het gevreesde. Een vlucht, die eigenaardig genoeg daarvoor zelfs die onbekende wereld te baat tracht te nemen. Een aanvaarding van de dood is een noodzaak. Wanneer men dat niet kan doen, zal men onwillekeurig zichzelf voortdurend begoochelen, zich waanbeelden scheppen, waardoor men de werkelijkheid van het leven niet meer zal bevatten.

Dat is ook de dramatiek van de oude Faustus. Want het is in de verhalen nooit een jonge, veerkrachtige man. Zelfs Pse Horeb was oud en wijs. Het lijkt wel of oud en wijs zijn juist een dergelijke vlucht bevordert. Het is een gebrek aan eenvoud. Wanneer een Faustus in zijn afgesloten studeervertrek zou kunnen geloven aan goddelijke waarden, aan levende en werkende krachten, had hij zich zeker niet voortdurend met sombere vragen beziggehouden. Het is juist zijn wantrouwen, zijn onbewuste worâteling met zijn eigen persoonlijkheid en zijn huidige toestand, die hem in de verleiding brengen en uiteindelijk het dramatische gevolg realiseren. Alle zoeken, dat wij in Faustus-figuur zien - een zoeken, dat wij in vele mensen herkennen - is een pogen om eigen jeugd terug te vinden, een pogen om weer jong te zijn, een jeugd te herwinnen, die niet herwonnen worden kan.

Opvallend is dat Faustus steeds weer afwijst, wat Satan hem biedt. Niet omdat hij er genoeg van heeft, maar omdat het hem niet bevredigt. Hij is op de leeftijd gekomen voor een intense en innige aanvaarding van het bestaan. Maar hij kan het niet doen en daardoor houdt hij zichzelf enerzijds jong en dus uit de handen van de demon. Want eerst wanneer de demon hem bevredigd heeft, zal het loon (de ziel) betaald moeten worden. Een mens, die in zijn leven zoekt terug te winnen wat vroeger was, de mogelijkheden die hij vroeger misschien is voorbijgegaan, de schone dromen, die hij wel had kunnen maar nooit hééft gerealiseerd, is een verloren mens. Want later kan nooit hetzelfde terugkomen. Esoterisch gezien: het denken en streven van de mens moet gebaseerd zijn op een verlangen, dat niet in zijn wereld, maar boven zijn wereld ligt, achter zijn eigen leven. Dat is de realiteit. De realiteit dat niets te winnen en te herwinnen is, zelfs niet tegen een prijs van ondergang. Niets kan er gewonnen worden.

In enkele van de versies van Faustus' verhaal wordt Faust gered door de liefde van Gretchen en blijft de demon tandenknarsend achter, bedrogen in zijn loon. Dat slot is niet realistisch, zoals reeds gezegd. Maar het heeft ook weer zijn verklaring, zijn grondslag. De mens verlangt immers evenals Faust met bovennatuurlijke middelen dat te verwerven, wat hij voor zichzelf niet durfde te nemen of niet kon verkrijgen. Maar de consequentie is te veel en daarom het dramatisch slot, waarin Gretchen stervende Faustus verlost.

Maar kan Faustus door het sterven van Gretchen verlost worden? Alleen wanneer Faustus met haar sterft, niet zonder dat. Eénheid met het leven, zelfverloochening, dat is het enige werkelijke. Eenheid met de krachten rond je, dat is de enige kracht. Wanneer je dat niet kunt aanvaarden, moet je ondergaan. En een Faustus, die meerdere malen de mogelijkheid om Gretchen te dienen eenvoudig verloochent, een Faustus, die niet in staat is het reine met zijn demonische kracht te bevrijden van wat hij meent, dat een onrecht is, kan eenvoudig niet zichzelf verloochenen. Dat is het moeilijke. Een eenvoudig mens kan dat wel. Maar zij, die de eerste trappen der bewustwording, der inwijding hebben doorgemaakt op zelfzuchtige wijze, zullen de consequenties daarvan dragen door het hele bestaan; misschien eens langzaam het uitboetend, maar voorlopig gebannen in hun eigen verwerving, in hun eigen kracht.

Ik ben mij ervan bewust, dat ik met dit betoog vele vragen heb opengelaten. Een behandeling speciaal van Goethe's Faustus, een bespreking van het drama vers na vers, behoort zeker niet tot de onmogelijkheden. Maar zelfs wanneer ik dat voor U zou doen, zou deze inleiding eerst noodzake-

lijk zijn. Beschouwt U daarom het gesprokene als een punt van overweging en zo nodig als een inleiding tot de vragen, die zo dadelijk kunnen worden gesteld. Ik hoop, dat Uw vragen mij de gelegenheid zullen bieden te wijzen op de voortdurende strijdigheid, die in de Faustus-figuur ligt, op de dubbelzinnigheid van een Mefistofeles en de schimmigheid van alle andere figuren in het drama. Ik hoop ook, dat Uw vragen mij de gelegenheid zullen geven U te wijzen op de grote wijsheid, die achter dit schimmenspel verborgen ligt. U te wijzen op het weten omtrent het gebodene, dat zeker aanwezig moest zijn, voordat zowel de simpele mens als de grote Geheimrat in staat waren zó gestalte te geven aan de tovenaars Faustus, die men vaak heeft willen vereenzelvigen met een andere figuur, maar die eeuwig is dan al degenen, die hem als originator van de gestalte willen zien; omdat hij het beeld is van de mens met zijn eeuwig streven en eeuwig verlangen, met als resultaat daarvan zijn innerlijke onvree, zijn ondergang.

(Een beschouwing van het onderwerp via een andere spreker.)

HET DRAMA VAN FAUST.

Misschien mag ik U een kort ogenblik bezighouden met een beschrijving van het verhaal, waarbij ik een van de vroegere versies als mijn voorbeeld kies.

Een mens zocht naar waarden. Jarenlang begroef hij zichzelf in bibliotheken en boeken, zwierf hij door universiteiten en dwaalden zijn gedachten op het gebied van elke wetenschap en filosofie en zelfs van de verborgen wetenschappen van alchemie en magie. En deze mens zocht niet naar een verklaring van het Al daarin. Hij zocht naar macht, naar een bereiking voor zichzelf, want hij wist hoe groot zijn geleerdheid, hoe groot zijn bereiken reeds was. Zijn trots werd zijn val. Want zeide hij tot zichzelf: "Wanneer ik met al mijn weten, met al mijn kunnen, geen erkenning krijg van de mensen, wat is dan het doel van mijn leven geweest? Wat baat het mij dan, dat het weten van duizenden eeuwen in mij is opgeslagen? Dat de bereiking van alle magiërs in mij is samengesmolten tot een hecht geheel?" Zo dreef hij een spel met eeuwige krachten om voor zichzelf bevestiging te krijgen.

Hij vroeg het aan de geesten van de lucht: "Ben ik niet groot?" Zij gaven hem geen antwoord. Hij vroeg het aan de aarde. Deze sidderde en zweeg. Hij vroeg het aan het water; hij wachtte. Toen vroeg hij het aan het vuur. En het vuur zeide hem: "Groot is slechts hij, die vernietigt; groot is slechts hij, die heerst; en niemand anders."

Toen greep Faustus naar zijn magische impedimenta, hij haalde alle paraphernalia der bezwering tezamen en legde zich een groot magisch diagram. Hij lokte de krachten van het verborgene naar voren en hij vroeg hun: "Lichtende gestalten, hoe vind ik grootheid?" Zij weenden en verbleekten en haalden de schimmen der doden. Hij vroeg hun: "Ben ik niet groot?" Zij antwoordden hem: "Zijt gij dan groter dan wij?" En zij wendden zich af.

Toen sprak hij het grootse machtwoord. De lucht verstomde, de aarde huiverde in de verborgenheid. De lichtende kracht werd hem geboren en deze zeide hem: "Nietig zijt gij."

Faustus vernietigde het diagram, verbrak de ban met de banden, en wierp zich wanhopig neer. Niets te zijn, was hem de grootste smart.

Maar niet geheel had hij de band verbroken, die een sterfelijke wereld met een onsterfelijke werkelijkheid verbond. Uit de nevelen, die zich vormden, sprak een stem: "Ik zal U de schijn van grootheid geven en de wereld zal U eren; en gij zult U afwenden van Uw beslotenheid, gij zult U afwenden van Uw geleerdheid; ga in de wereld, ik volg U."

Faustus aarzelde, want hij moest prijsgeven, wat zijn leven hem had geleerd en gebracht; maar erkenning en grootheid begeerde hij bovenal. Zo zeide hij: "Kom." En duister werd de gestalte. De gestalte diende hem en ging met hem. Ze zeide tot hem: "Zie, wilt ge dat de wereld U groot noemt? Rijd uit met mij."

In die tijden voerde de keurvorst van Brandenburg oorlog. Faustus kwam als krijgsman. Vergezeld door de duisterling reed hij vooraan en ieder eerde hem als held. De krijg ging voorbij en het heldendom verzwakte voor de grootheid van vorsten en de rijkdom van edelen.

Toen sprak hij: "Dit is geen erkenning. Geef mij bezit." De duistere krachten welden uit de aarde op en bouwden hem een paleis, schoner dan ooit te voren bestaan had. Ze versierden hem met edelgesteenten, rijker dan voor een ieder voorstelbaar was. En ieder die tot hem kwam eerde hem. Maar ze lachten om hem, omdat hij van geen edele geboorte was, waarna ze hem verlieten. Faustus - dit wetende - verwierp en zei tot de duistere: "Ook dit is geen erkenning en geen grootheid."

Toen ging hij uit als geneesheer en waar de doden lagen, bedwong de duistere kracht de zielen en dwong hen terug in de lichamen, opdat ze zouden opstaan en spreken. En ieder monkelde over hem: "Groot is deze genezer, maar somber zijn de krachten, waarmee hij werkt." En men vreesde hem.

Ook dat was niet genoeg. Toen zei hij tot de kracht des duisters: "Wat ik begeer is erkenning en genegenheid." Maar ware genegenheid kon de duistere hem niet geven. Toen verbrak hij de laatste banden met het leven en wierp zich in het spel met bovennatuurlijke krachten. Hij toverde werelden, waar de werkelijkheid hem niet beviel. Maar de onwerkelijke werelden stierven. Ze stierven met de kracht en de zucht van de gedachte; ze stierven wanneer een enkel woord de eenzaamheid verstoorde.

Toen weende Faustus. Hij trok het groot diagram en riep met het machtig woord de lichtende krachten tezamen en zeide tot hen: "Ben ik dan niets?" Zij antwoordden hem: "Minder dan niets." Toen vervloekte Faustus de wereld en het licht en drong binnen in het grote hexagram, dat hij had getekend en stierf in het licht, dat hem werd tot duister. Zo verbleken allen, die grootheid begeren en niet de Schepper erkennen als enig Licht en enige Kracht.

Dat, mijne vrienden, is de mythe, de overlevering van Dr. Faust. Lang heeft hij rondgetrokken, lang heeft hij gezocht, maar hij wilde slechts erkennen, wat hijzelf was en niet zien de kracht, die leefde rond hem en in de wereld. Daarom ging Faust ten onder.

Later is het verhaal veranderd, vooral het einde. Gebleven is de lichtende kracht, die Faustus ontmoette op zijn weg. Gebleven is ook de eeuwige vraag. Maar zie, Faustus had nu één mens, één licht, één ziel meer lief dan zichzelf. En zo kon hij geen duister worden, al was heel het duister rond hem vergaard. Zo kon hij opstijgen tot nieuwe werelden en nieuwe kracht en nieuw bewustzijn. Zo kon hij, die eenzaam en onmachtig was, machtig worden omdat hij zichzelf vergat voor een ander.

Dit is het geheimzinnige spel, dat verborgen ligt achter een verhaal, dat een volk vertelt. Een verhaal, dat in de eeuwen steeds weer mensen heeft geboeid om zijn vreemd spel van mogelijkheden. Want wanneer een mens zichzelf vergeet omentwille van een ander, wanneer een mens sterven wil en lijden wil omentwille van een ander, verbreekt hij de ban, die hem voor een ogenblik besloten heeft gehouden in zijn stoffelijke wereld. Dan verbreekt hij de ban, die het zijn geest onmogelijk maakte ziende uit te gaan. Wanneer de grenzen zijn verbroken, vindt hij vrijheid en leven.

In vrijheid en leven werd het licht geboren, dat langzaam maar zeker verder grijpt in het wezen, tot het één is met het licht. Elke gedachte één vonk van goddelijk Bewustzijn; elke handeling één schitterende straling in een werkelijkheid, die volmaakt is.

Dr. Faustus is het beeld van de mens. Dr. Faustus' ondergang is het beeld van een dwaas. Dr. Faustus' redding is het beeld geworden van de mens, die een ogenblik boven het menselijke en stoffelijke uitstijgende een bevrijding weet te vinden van zichzelf en zo zichzelf wordt in waarheid.

En waar Uw vragen zoëven reeds tot stilte werden, mijn woorden verklonken zijn, besluit ik voor U deze bijeenkomst.

.....

GEHOORZAAMHEID.

Men zei mij: "De gehoorzaamheid is kracht, van uit de eeuwigheid in mensenhart geboren."

Ik was gehoorzaam, maar mij dreef het ongeluk, als steeds tevoren.

Men zei mij: "Ziet, dit is de wet. Zó zult ge voortaan leven. Zó is het doel van 's mensen zijn gezet en daarnaar zult ge streven."

Maar in mij bleef het ongeluk. Aan wetten brak mijn streven stuk.

Toen zei 't in mij: "Gehoorzaamheid is 't horen naar de hoogste Kracht, opdat in mij, door mij, altijd de wil des Hoogsten worde volbracht."

En ziet, de wetten braken stuk aan mijn gehoorzaamheid. En in mij klinkt nu luid de stem van Kracht der Eeuwigheid.

.....